

«ԱՐՅԱՆ»
ԳԻՏԱՆՏԱԶՈՏԱԿԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԱՐՅԱՆԻ ԵՐԻՏԱՎԱՐԳ
ԳԻՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ
ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՄ)

ԵՐԵՎԱՆԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԿ

ՄԵԴԻԱ
ԱՍՈՑԻԱՅԻՆ

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՅԱՆ

SCIENTIFIC
ARTSAKH

НАУЧНЫЙ
АРЦАХ

№ 4(7), 2020

Հիմնադիր – Founder – Учредитель:
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ (ԵՊՀ)
YEREVAN STATE UNIVERSITY (YSU)
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (ЕГУ)
www.y-su.am

Հրատարակիչ – Publisher - Издатель:
ԱՐՑԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՍ)
UNION OF YOUNG SCIENTISTS AND SPECIALISTS OF ARTSAKH (UYSSA)
ОБЪЕДИНЕНИЕ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ АРЦАХА (ОМУСА)
www.aegmm.org

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ

SCIENTIFIC ARTSAKH

НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№ 4(7), 2020

«Գիտական Արցախ» պարբերականն ընդգրկված է Հայաստանի Հանրապետության Բարձրագույն որակավորման կոմիտեի (ՀՀ ԲՈԿ) սահմանած դոկտորական և թեկնածուական ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների ու դրույթների հրատարակման համար ընդունելի գիտական պարբերականների ցանկում:

«Գիտական Արցախ» պարբերականը գտնվում է www.elibrary.ru կայքում:

The «Scientific Artsakh» journal is included in the list of scientific periodicals acceptable for publication of the main results and provisions of doctoral and candidate theses established by the Higher Attestation Committee of the Republic of Armenia (HAC RA).

The «Scientific Artsakh» journal is posted on www.elibrary.ru website.

Журнал «Научный Арцах» включен в список научных периодических изданий, принятых для публикации основных результатов и положений докторских и кандидатских диссертаций, установленных

Высшим аттестационным комитетом Республики Армения (ВАК РА).

Журнал «Научный Арцах» размещен на сайте www.elibrary.ru.

«ԱՐՑԱԽ» հրատ. – «ARTSAKH» Publ. – Изд. «АРЦАХ»
ԵՐԵՎԱՆ – YEREVAN – ЕРЕВАН
2020

Տպագրվում է Երևանի պետական համալսարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Համարը հրատարակության է երաշխավորել «Գիտական Արցախ» պարբերականի խմբագրական խորհուրդը

**Ընթացիկ համարը նվիրվում է 2020թ. սեպտեմբերի 27-ին
աղբբեջանաթուրքական վարձկան հրոսակների սանձագերծած
պատերազմում Արցախի Սուրբ հողի քաջարի պաշտպաններին:**

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Նախագահ՝ Արամ ՍԻՄՈՆՅԱՆ, ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի տնօրեն,
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գլխավոր խմբագիր՝ Ավետիք ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Գլխավոր խմբագրի տեղակալ՝ Թեհմինա ՄԱՐՈՒԹՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Անդամներ՝

Լենա ԱՄՐՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր (**Տառագոնա, Իսպանիա**)

Արծրուն ԱՎԱԳՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Հրանտ ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Դավիթ ԲԱԲԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Վահրամ ԲԱԼԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Խաչիկ ԳԱԼՍՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Զուլիետա ԳՅՈՒԼԱՄԻՐՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Վլադիսլավ ԳՐՈՒԶԴԵՎ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Կոստրոմա, ՌԴ**)

Գևորգ ԴԱԻԵԼՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Արման ԵՐԻՎԱՐՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Ալֆրեդ դե ՉԱՅԱՍ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Ժնև, Շվեյցարիա**)

Սեյրան ՉԱԶԱՐՅԱՆ, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Մարեկ ԺԵՅՄՈ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Օլշտին, Լեհաստան**)

Նատալյա ԿՈՎԿԵԼ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ (**Միսկ, Բելառուս**)

Վալենտինա ԼԱՊԵՎԱ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Մոսկվա, ՌԴ**)

Օտտո ԼՈՒԽՏԵՐՅԱՆՆՍ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Համբուրգ, Գերմանիա**)

Ռուզաննա ՀԱԿՈԲՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Իրինա ՀԱՅՈՒԿ, փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ (**Լվով, Ուկրաինա**)

Նազիկ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Մուշեղ ՀՈՎՍԵԹՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գագիկ ՂԱԶԻՆՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Աշոտ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Էդիկ ՄԻՆԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Կարեն ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ

Հայկ ՍԱՐԳՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Յուրի ՍՈՒՎԱՐՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Մաքսիմ ՎԱՍԿՈՎ, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Դոնի Ռոստով, ՌԴ**)

Գարիկ ԶԵՌՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Տիգրան ԶՈՂԱՐՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գիտական Արցախ, № 4(7), 2020, Երևան, «ԱՐՑԱԽ» հրատարակչություն, 2020, 280 էջ:

**«Գիտական Արցախ» պարբերականի 2020թ. 4-րդ (7-րդ) համարի տպագրության
աջակցել է «Մեդիա ասոցիացիա» սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունը:**

The Issue is Recommended for Publication by the Editorial Council of the «Scientific Artsakh» Journal

*The current issue is dedicated to the brave defenders
of the Holy land of Artsakh in the war unleashed by
azerbaijani-turkish mercenaries on September 27, 2020.*

EDITORIAL COUNCIL

Chairman: Aram SIMONYAN, Director of Institute for Armenian Studies of YSU, NAS RA Associate Member,
Doctor of History, Professor

Editor-in-Chief: Avetik HARUTYUNYAN, Ph.D in Law, Associate Professor

Deputy Editor-in-Chief: Tehmina MARUTYAN, Ph.D in Philology, Associate Professor

Members:

Lena ASRYAN, Doctor of History (Tarragona, Spain)
Artsrun AVAGYAN, Doctor of Philology, Professor
Hrant AVANESYAN, Doctor of Psychology, Professor
David BABAYAN, Doctor of History, Associate Professor
Vahram BALAYAN, Doctor of History, Professor
Gevorg DANIELYAN, Doctor of Law, Professor
Khachik GALSTYAN, Doctor of Political Sciences, Professor
Gagik GHAZINYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Law, Professor
Vladislav GRUZDEV, Doctor of Law, Professor (Kostroma, Russia)
Julieta GYULAMIRYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Ruzanna HAKOBYAN, Doctor of Law, Associate Professor
Nazik HARUTYUNYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Irina HAYUK, Ph.D in Philosophy, Associate Professor (Lviv, Ukraine)
Mushegh HOVSEPYAN, Doctor of Philology, Professor
Garik KERYAN, Doctor of Political Sciences, Professor
Tigran KOCHARYAN, Doctor of Political Sciences, Professor
Natalia KOVKEL, Ph.D in Law, Associate Professor (Minsk, Belarus)
Valentina LAPAEVA, Doctor of Law, Professor (Moscow, Russia)
Otto LUCHTERHANDT, Doctor of Law, Professor (Hamburg, Germany)
Ashot MARKOSYAN, Doctor of Economic Sciences, Professor
Edik MINASYAN, Doctor of History, Professor
Karen NERSISYAN, Ph.D in Economic Sciences, Associate Professor
Hayk SARGSYAN, Doctor of Economic Sciences, Professor
Yuri SUVARYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Economic Sciences, Professor
Maksim VASKOV, Doctor of Sociology, Professor (Rostov-on-Don, Russia)
Arman YEGHIAZARYAN, Doctor of History, Professor
Seyran ZAKARYAN, Doctor of Philosophy, Professor
Alfred de ZAYAS, Doctor of Law, Professor (Geneva, Switzerland)
Marek ZEJMO, Doctor of Political Sciences, Professor (Olsztyn, Poland)

Scientific Artsakh, № 4(7), 2020, Yerevan, «ARTSAKH» Publishing House, 2020, 280 pages.

The publication of the 4th (7th) 2020 «Scientific Artsakh» journal was supported by «Media Association» LLC.

Номер рекомендован к публикации редакционным советом журнала «Научный Арцах»

*Текущий номер посвящен отважным защитникам
Святой земли Арцаха в войне, развязанной азербайджано-
турецкими наемниками 27 сентября 2020 года.*

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель: Арам СИМОНЯН, директор Института арменоведческих исследований ЕГУ, член-корреспондент НАН Республики Армения, доктор исторических наук, профессор

Главный редактор: Аветик АРУТЮНЯН, кандидат юридических наук, доцент

Заместитель главного редактора: Теймина МАРУТЯН, кандидат филологических наук, доцент

Члены:

Арцрун АВАГЯН, доктор филологических наук, профессор
Грант АВАНЕСЯН, доктор психологических наук, профессор
Рузанна АКОПЯН, доктор юридических наук, доцент
Назик АРУТЮНЯН, доктор педагогических наук, профессор
Лена АСРЯН, доктор исторических наук (Таррагона, Испания)
Давид БАБАЯН, доктор исторических наук, доцент
Ваграм БАЛАЯН, доктор исторических наук, профессор
Максим ВАСЬКОВ, доктор социологических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Россия)
Хачик ГАЛСТЯН, доктор политических наук, профессор
Ирина ГАЮК, кандидат философских наук, доцент (Львов, Украина)
Владислав ГРУЗДЕВ, доктор юридических наук, профессор (Кострома, Россия)
Джюльетта ГЮЛАМИРЯН, доктор педагогических наук, профессор
Геворг ДАНИЕЛЯН, доктор юридических наук, профессор
Арман ЕГИАЗАРЯН, доктор исторических наук, профессор
Марек ЖЕЙМО, доктор политических наук, профессор (Ольштын, Польша)
Альфред де ЗАЙАС, доктор юридических наук, профессор (Женева, Швейцария)
Сейран ЗАКАРЯН, доктор философских наук, профессор
Гагик КАЗИНЯН, академик НАН РА, доктор юридических наук, профессор
Гарик КЕРЯН, доктор политических наук, профессор
Наталья КОВКЕЛЬ, кандидат юридических наук, доцент (Минск, Беларусь)
Тигран КОЧАРЯН, доктор политических наук, профессор
Валентина ЛАПАЕВА, доктор юридических наук, профессор (Москва, Россия)
Отто ЛЮХТЕРХАНДТ, доктор юридических наук, профессор (Гамбург, Германия)
Ашот МАРКОСЯН, доктор экономических наук, профессор
Эдик МИНАСЯН, доктор исторических наук, профессор
Карен НЕРСИСЯН, кандидат экономических наук, доцент
Мушег ОВСЕПЯН, доктор филологических наук, профессор
Гайк САРГСЯН, доктор экономических наук, профессор
Юрий СУВАРЯН, академик НАН РА, доктор экономических наук, профессор

Научный Арцах, № 4(7), 2020, Ереван, Издательство «АРЦАХ», 2020, 280 страниц.

Публикация 4(7) номера 2020 года журнала «Научный Арцах» была осуществлена при содействии ООО «Медиа ассоциация».

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. Արցախի փրկության ու վերակերտման հրամայականով.....9
EDITORIAL. For the Sake of the Salvation and Revival of Artsakh.....11
РЕДАКЦИОННАЯ СТАТЬЯ. Во имя спасения и возрождения Арцаха.....13

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, HISTORY, ИСТОРИЯ

Գայանե Հովհաննիսյան. Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի ժողովրդագրական պատկերը 1920-ական թթ. սկզբներին..... 16
Gayane Hovhannisyanyan. Demographic Picture of the Nagorno-Karabakh Autonomous Region in the Early 1920S

Гаяне Оганнисян. Демографическая картина Нагорно-Карабахской Автономной Области в начале 1920-х гг.

Վահե Սարգսյան. Զավախքի հիմնահարցը վրաց հասարակական-քաղաքական մտքի ընկալմամբ (ըստ 1999-2009 թթ. վրացական տպագիր մամուլի կյուրթերի) (Մաս 2).....24
Vahe Sarkisyan. The Main Problem of Javakhk in the Perception of Georgian Socio-Political Thought (Based on Georgian Print Media in 1999-2009) (Part 2)

Ваз Саркисян. Проблема Джавахка в восприятии грузинской общественно-политической мысли (по материалам грузинских печатных изданий 1999-2009 гг.) (Часть 2)

**ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
POLITICAL SCIENCE, INTERNATIONAL RELATIONS
ПОЛИТОЛОГИЯ, МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ**

Առլեն Շահվերդյան. Տեղեկատվական-քարոզչական պատերազմի Էկոլոգիական չափումները Ղարաբաղյան հակամարտության համատեքստում.....45
Arlen Shahverdyan. Environmental Aspects of the Information-Propagandist War in the Context of the Karabakh Conflict

Арлен Шахвердян. Экологические аспекты информационно-пропагандистской войны в контексте Карабахского конфликта

Գոր Պետրոսյան. Պատժամիջոցների կիրառման նպատակներն ու մեխանիզմները ժամանակակից միջազգային հարաբերություններում.....52
Gor Petrosyan. The Objectives and Mechanisms of Application of the Sanctions in Contemporary International Relations

Гор Петросян. Цели и механизмы применения санкций в современных международных отношениях

Նարեկ Սուքիասյան. ՀՀ արտաքին քաղաքականության ռուսական ուղղության վրա ազդող կառուցվածքային գործոնների տեսականացման փորձ և այդ գործոնների ազդեցության Էվոլյուցիան.....61
Narek Sukiasyan. An Attempt of Theorizing the Structrual Factors Influencing the Russian Direction of Armenia’s Foreign Polocy and the Evolution of Those Factors

Нарек Сукиасян. Попытка теоретизирования структурных факторов, влияющих на российское направление внешней политики Армении и их эволюцию

**ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ,
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
POLITICAL SCIENCE, INTERNATIONAL RELATIONS
ПОЛИТОЛОГИЯ, МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ**

**ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ-ՔԱՐՈՉՉԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ
ԵԿՈՆՈԳԻԱԿԱՆ ՉԱՓՈՒՄՆԵՐԸ
ՂԱՐԱԲԱԴՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ***

ՀՏԴ 327.8

ԱՌԼԵՆ ՇԱՀՎԵՐԴՅԱՆ

*Փոխգնդապետ, ՀՀ ՊՆ ՊԱՀՀ-ի ԱՌՀԻ-ի Ռազմական ռազմավարական հետազոտությունների կենտրոնի ավագ դասախոս, ՊԱՀՀ-ի հայցորդ, ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
shahverdyan.arlen@gmail.com*

Սույն հետազոտության նպատակն է վեր հանել Ղարաբաղյան հակամարտության համատեքստում հակառակորդի կողմից Էկոլոգիական բնույթի քաղաքական շահարկումների կարևորությունը՝ հայկական կողմի համար շահեկան դիրք գրավելու և բանակցային գործընթացում բարենպաստ ընթացք ապահովելու նպատակով:

Հետազոտության նպատակն է ներկայացնելու ադրբեջանական քարուչական քաղաքականության քայլերը Էկոլոգիական անվտանգության բնագավառում, որոնք ուղղված են հայկական կողմի դեմ: Այդ նպատակին հասնելու համար առաջադրված խնդիրն է ներկայացնել սվյալ թեմայով իրադարձային պատկերն ու որոշ վարձագումներ, հատկապես վերջի շրջանի վարձագումները: Օգտագործվել են համալիր և համակարգային ուսումնասիրության մեթոդը, համեմատական վերլուծությունը, քննադատական մոտեցումը, գործընթացային հետազոտության մեթոդը, փաստաթղթերի վերլուծության մեթոդը:

Հոդվածի հիմնական ելրահանգումն այն է, որ անհրաժեշտ է իրականացնել Էկոլոգիական անվտանգության բնագավառին առնչվող նախահարձակ քաղաքականություն՝ ներգրավելով միջազգային դերակատարների:

Հիմնաբառեր՝ բնահամակարգ, Էկոլոգիական վնաս, Էկոլոգիական խնդիրներ, միջազգային հանրություն, քաղաքական մեղադրանքներ, հիբրիդային պատերազմ, Էկոլոգիա, Էկոլոգիական աղետ, հակապայքար, տեղեկատվական-քարուչական պատերազմ, Ղարաբաղյան հակամարտություն:

Ներածություն

Տեղեկատվական-քարոզչական պատերազմի ընթացքում ընդդիմամարտող կողմերի միջև ծավալվում է որակապես նոր պայքարի ձև, տեղեկատվական-հոգեբանական ոլորտում պետական ու սոցիալական համակարգերի ուրույն

* Հոդվածը ներկայացվել է 03.08.2020թ., գրախոսվել՝ 18.08.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 22.12.2020թ.:

մրցակցություն, որը հատուկ՝ քաղաքական, տնտեսական, դիվանագիտական, ռազմական, տեղեկատվական և այլ մեթոդների, եղանակների ու միջոցների օգտագործումն է՝ դիմակայող (ընդդիմակա) կողմի տեղեկատվական միջավայրի ու սոցիալական հարաբերությունների այս կամ այն ոլորտի վրա ներգործելու նպատակով և սեփական տեղեկատվական միջավայրը պաշտպանելու համար՝ հասնելով առաջադրված նպատակներին:

Տեղեկատվական հասարակության դարաշրջանում, երբ տեղեկատվական ռեսուրսը դառնում է պետության ընդհանուր ներուժի ավելի ու ավելի էական մաս, պետության ռազմական անվտանգության ապահովման գործում զգալիորեն աճել է ոչ զինված պայքարի դերը: Տեղեկատվական-քարոզչական ընդդիմամարտությունը, որը հաճախ վերածում է առանց ռազմական ուժի պատերազմի, հատուկ ուշադրության է արժանի, որովհետև այն բարդ ու ինքնատիպ կերպով համատեղվում է զինված պայքարի և քաղաքական-դիվանագիտական ընդդիմամարտության ոլորտների, ինչպես նաև տնտեսական ու միջպետական գիտատեխնիկական մրցակցությունների հետ¹¹⁵:

Ժամանակակից պատերազմների բնույթից ելնելով՝ հատկապես տեղեկատվական-քարոզչական, ինչպես նաև հիբրիդային պատերազմների համատեքստում, ի թիվս անվտանգային բազմաթիվ նոր մարտահրավերների¹¹⁶, ներկայումս թիրախավորվում է նաև հակառակորդի բնահամակարգը, որին տնօրինելը կամ դրան վնասելը ավելի քան իմաստավորված է հակամարտության գոտիներում¹¹⁷: Հակամարտող կողմերը բնապահպանական խնդիրները հաճախ օգտագործում են որպես մեղադրական խաղաթուղթ և դրանով երբեմն միջազգային ասպարեզում շահում են քաղաքական օգուտներ, զբաղեցնում քաղաքականորեն շահեկան դիրքեր:

Ըստ էության, ընթանում է ուրույն պատերազմ էկոլոգիական ընդգրկում ունեցող հարցերի վերաբերյալ, և քարոզչական այդ պատերազմում շահում է այն կողմը, որն առաջինը և առավել հավաստի կերպով է մեղադրում ընդդիմամարտող մյուս կողմին բնահամակարգին հասցրած վնասների մեջ:

Քաղաքական նպատակներով բնապահպանական խնդիրների օգտագործումն ու շահարկումը երբեմն լուրջ գործիք են դառնում նաև բանակցային գործընթացներում հանդես գալով կամ որպես հակառակորդի զսպման միջոց, կամ տարածաշրջանի բնահամակարգերին հասցված վնասի համար նրան միջազգայնորեն դատապարտելու բավականին արդյունավետ գործիք: Այստեղ է, որ երևան է գալիս էկոլոգիական անվտանգության ապահովման խնդիրների՝ քաղաքական նպատակով շահարկումների ակնհայտ միտումը:

Հակառակորդի բնահամակարգի միտումնավոր ոչնչացումը նոր երևույթ չէ¹¹⁸, սակայն այն նորովի դրսևորումներ է ստանում ժամանակակից պատերազմների բնույթի փոփոխությանը զուգահեռ: Այնուամենայնիվ, ժամանակակից պատերազմներում հակառակորդի՝ բնաշխարհի վնասման նպատակը ըստ էության նույնն է՝ ավերիչ ազդեցություն ունենալ կենսոլորտի կարևորագույն տարրերի՝ բուսական ու կենդանական աշխարհի, մթնոլորտի, գետերի ու լճերի վրա: Սրանով հակառակորդը

¹¹⁵ **Модестов С. А.** «Стратегическое сдерживание на театре информационного противоборства». Вестник Академии военных наук, N 1, 2009 (<http://militaryarticle.ru/voennopromishlennii-kurer/2009-vpk/10915-strategicheskoe-sderzhivanie-na-teatre>).

¹¹⁶ **Terry Terriff, Stuart Croft, Lucy James, Patrick M. Morgan.** Security Studies Today, York House Typographic Ltd, London, 2002, PP 115-134:

¹¹⁷ **Paul Williams.** Security Studies: An Introduction, 3rd edition. 2018. Taylor & Francis Ltd. 666 P.

¹¹⁸ **Շահվերդյան Ա.** Պատերազմի կործանարար ազդեցությունը բնության վրա: Հակառակորդի բնահամակարգը՝ որպես պատերազմի թիրախ: ՀՀ ՊՆ ՊԱՀՀ-ի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես, 2010, հմ. 4, էջեր 103-112 (էլեկտրոնային տարբերակը՝ https://razmavaraget.files.wordpress.com/2011/10/n4-_2010-final.pdf):

կարողանում է համել մարտավարական, օպերատիվ ու ռազմավարական մակարդակներում զգալի գերազանցության մյուս կողմի նկատմամբ՝ նրա զինված ուժերի գործողությունները դժվարացնելով, խաթարելով նրա տնտեսության բնականոն գործունեությունը: Այդ ամենի հետևանքով բնակչությունը զրկվում է կյանքի ու կենսագործունեության համար կենսականորեն անհրաժեշտ պայմաններից:

Հակառակորդի կողմից Էկոլոգիական խնդիրների քաղաքական շահարկումների վերաբերյալ

Վերոնշյալ Էկոլոգիական խնդիրների քաղաքական շահարկումներից գերծ չեն մնացել նաև Հայաստանի Հանրապետությունը և Արցախի Հանրապետությունը¹¹⁹: Ղարաբաղյան հակամարտության ամբողջ ընթացքում Էկոլոգիական խնդիրները մշտապես եղել են Ադրբեջանի վարած հակահայկական քաղաքականության նպատակային թիրախներից: Այն մեղադրանքները, թե իբր հայկական կողմը միտումնավոր վնասում է տարածաշրջանի բնությունը, Ադրբեջանի արտաքին քաղաքականության խաղաթղթերից մեկն է: Նման մեղադրանքներով Ադրբեջանը հանդես է գալիս նաև միջազգային հարթակներում (ՄԱԿ, ԵՄ, ԵՆԽԿ և այլն)՝ փորձելով հասնել հակահայկական բանաձևերի ընդունման:

Որպես բնութագրական օրինակ նշենք, որ Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի (ԵՆԽԿ) 2014 թ.-ի գարնանային նստաշրջանում Ադրբեջանի պատվիրակությունը քննարկման էր դրել Սարսանգի ջրամբարի վերաբերյալ բանաձևի նախագիծը: Այնտեղ ասվում էր, թե ջրի պակասի հետևանքով Ադրբեջանի սահմանամերձ գոտու շրջանների բնակչությունը բախվում է լուրջ մարդասիրական, տնտեսական, բնապահպանական ու կենսաբանական աղետի: Նախագծում Ադրբեջանը կոչ էր անում խնդրի վերաբերյալ ձեռնարկելու անհապաղ ու կոնկրետ միջոցներ¹²⁰:

ԵՆԽԿ 2015 թ.-ի ձմեռային նստաշրջանում ընդունվել է «Ադրբեջանի սահմանամերձ շրջանների բնակիչները կանխամտածված կերպով զրկված են ջրից» բանաձևը¹²¹: Նախագծի հեղինակը Բոսնիայի և Հերցեգովինայի պատվիրակ Միլիցա Մարկովիչն էր: Նախագծում հղում էր արվում ՄԱԿ-ի 1992 թ.-ի կոնվենցիային, որում ջրային ռեսուրսների օգտագործման իրավունքը համարվում է մարդու հիմնարար իրավունքներից մեկը: Փաստաթղթում ամրագրված էր, որ ջրի հասանելիությունը չի կարող սահմանափակվել սահմաններով, այն դիտվում է որպես կյանքի արքյուր և ռազմավարական նշանակություն ունի յուրաքանչյուր անդամ պետության համար: Բանաձևի նախագծում նշված էր, որ Վեհաժողովն իր ափսոսանքն է հայտնում, որ Հայաստանի կողմից Լեռնային Ղարաբաղի և Ադրբեջանի հարակից այլ շրջանների օկուպացիան շրջակա միջավայրի խնդիր է ստեղծում նաև Դաշտային Ղարաբաղի հովտում ապրող բնակչության համար¹²²:

¹¹⁹ **Շահվերդյան Ա.**, «Բնահամակարգերի ոչնչացման մեջ մեղադրանքների օգտագործումը քաղաքական շահարկումների նպատակով՝ Ղարաբաղյան հակամարտության օրինակով»: ՀՀ ՊՆ ՊԱՀՀ-ի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես, 2020, հմ. 1, էջեր 81-88 (Էլեկտրոնային տարբերակը՝ https://razmavaraget.files.wordpress.com/2020/07/hb_2020-n1.pdf):

¹²⁰ **Աբրահամյան Տ.**, «Սարսանգի ջրամբար. ԵՆԽԿ-ն ԼՂՀ-ին չարձագանքեց, իսկ Ադրբեջանին չներժեց»: «Panorama.am», 18.04.2014 (<https://www.panorama.am/am/news/2014/04/18/t-abrahamyan/306900>):

¹²¹ **Milica Marković.** Inhabitants of frontier regions of Azerbaijan are deliberately deprived of water, 12 December 2015 (<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-EN.asp?FileID=22290&lang=EN>): նաև՝ «ԵՆԽԿ Սարսանգի ջրամբարի մասին զեկույցում կա «ՀՀ-ի կողմից Լեռնային Ղարաբաղի օկուպացիա» եզրույթը»: «Pan ARMENIAN.Net», 27.11.2015 (<http://www.panarmenian.net/arm/news/201335/>):

¹²² Տե՛ս Միլիցա Մարկովիչ, նշ. աշխ.:

Այսօրինակ մեղադրանքներն ու բանաձևերի առաջաշարունակները շարունակվում են նաև այսօր: Հայաստանը երբեմն նաև դառնում է Թուրքիայի մեղադրանքների թիրախ՝ կապված Մեծամորի ատոմակայանի շահագործման հետ: Օրինակ՝ 2016 թ.-ին Թուրքիայի Էներգետիկայի նախարար Բերատ Ալբայրակը ՄԱԳԱՏԵ-ի Գլխավոր խորհրդատու դրվում հայտարարել էր, որ Հայաստանի Մեծամորի ատոմակայանը գտնվում է սեյսմիկ գոտում և վտանգ է ներկայացնում տարածաշրջանի պետությունների, մասնավորապես՝ Թուրքիայի համար¹²³:

Մեր կարծիքով՝ հայկական կողմը այս իմաստով երկար տարիներ հիմնավոր հակազդեցություն չի ցուցաբերել՝ բավարարվելով միայն դիվանագիտական մեղմ արձագանքներով ու պաշտպանվելով: Տեսանելի է, որ առ այսօր ադրբեջանական հակահայ քարոզչության նկատմամբ իրականացվող հակազդումը շարունակում է կրել նույնօրինակ բնույթ, մինչդեռ պարբերաբար ստեղծվում են տարբեր հնարավորություններ՝ ռազմավարական մակարդակում օգտագործելու հակառակորդի հայտարարությունները՝ ձևավորելու ու վարելու համար ավելի հեռուն տանող քաղաքականություն:

Այս իմաստով իրավիճակը կտրուկ փոխվեց և հայկական քարոզչական հակապայքարի համար զգալիորեն բարենպաստ դարձավ 2020 թ.-ի հուլիսին հայ-ադրբեջանական սահմանի հյուսիս-արևելյան ուղղությամբ լարվածության ընթացքում: Մասնավորապես հուլիսի 16-ին Ադրբեջանի ՊՆ մամուլի ծառայության ղեկավար Վահիֆ Դարգյախլին հայտարարեց, թե Ադրբեջանը կիրթիռակոծի Հայաստանի Մեծամորի ատոմակայանը՝ այդպիսով սպառնալիք հնչեցնելով քաղաքացիական ու ռազմավարական նշանակության օբյեկտի, ինչի վնասումը կբերի հումանիտար ու էկոլոգիական աղետի:

«Հայկական կողմը չպետք է մոռանա, որ առավել ժամանակակից հրթիռային համակարգերը, որոնք գտնվում են ադրբեջանական բանակի զինանոցում, կարող են մեծ ճշգրտությամբ հարվածել Մեծամորի ԱԵԿ-ին, ինչը կհանգեցնի մեծ աղետի Հայաստանի համար», - ասել էր Դարգյախլին հուլիսի 16-ին կայացած ասուլիսում արձագանքելով ադրբեջանցի լրագրողի հնչեցրած հարցին¹²⁴:

Այս հայտարարությանն ի պատասխան՝ եղան ՀՀ ԱԳՆ, ՀՀ Մարդու իրավունքների պաշտպանի պատասխան հայտարարությունները:

Մասնավորապես ՀՀ ԱԳՆ հայտարարության մեջ նշված էր. «Այն գործողությունները, որոնցով սպառնում էր Ադրբեջանի ՊՆ-ն, հանդիսանում են ընդհանուր առմամբ միջազգային հումանիտար իրավունքի և, մասնավորապես, ժնկյան կոնվենցիայի առաջին լրացուցիչ արձանագրության աղաղակող խախտում: Նմանօրինակ սպառնալիքները պետական ահաբեկչության ուղղակի դրսևորում են»¹²⁵:

ՀՀ Մարդու իրավունքների պաշտպան Արման Թաթոյանը նույնպես հանդես եկավ հայտարարությամբ՝ մասնավորապես նշելով. «Այս սպառնալիքը քաղաքացիական բնակչությանն ուղղված բացահայտ ահաբեկում է, ինչը միջազգային մարդասիրական իրավունքի բացարձակ արգելք է: Սա ունահարում է միջազգային մարդասիրական

¹²³ «Թուրքիան ՄԱԳԱՏԵ-ին բողոքել է Մեծամորի ատոմակայանից»: «Arminfo», 26.09.2016 (https://arminfo.info/full_news.php?id=22204&lang=1), նաև՝ «Թուրք պատգամավորը Մեծամորի ատոմակայանի «վտանգավորության» հարցով դիմել է Թուրքիայի փոխնախագահին»: «Թերթ.am», 24.12.2019 (<https://www.tert.am/am/news/2019/12/24/turkey-armenia/3172344>):

¹²⁴ «Ադրբեջանը Հայաստանին սպառնում է միջուկային ահաբեկությամբ»: «Արմենպրես», 16.07.2020 (<https://armenpress.am/arm/news/1022013.html>):

¹²⁵ «ՀՀ ԱԳՆ հայտարարությունը Ադրբեջանի ՊՆ կողմից Մեծամորի Հայկական ատոմային էլեկտրակայանի հրթիռակոծման վերաբերյալ սպառնալիքի առնչությամբ»: 16.07.2020 (https://www.mfa.am/hy/interviews-articles-and-comments/2020/07/16/MFA_Metsamor/10379):

իրավունքի հիմնարար սկզբունքները, խարխուլում է միջազգային հանրային իրավունքի հիմքերը»¹²⁶:

Կարելի է փաստել, որ հայտարարությանը հայկական կողմից տրվեց բավականին սուր արձագանք: Պետք է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, որ թուրքական ու ադրբեջանական քարոզչությունը տարիներ շարունակ ուղղված է եղել Մեծամորի ատոմակայանի փակմանը՝ պատճառաբանելով, թե այն վնաս է տարածաշրջանի բնակչությանը և սպառնալիք՝ էկոհամակարգին: Ատոմակայանի վերաբերյալ մեղադրանքները և այն հրթիռակոծելու սպառնալիքը չեն տեղավորվում ռացիոնալ տրամաբանության մեջ, քանի որ մի կողմից հակառակորդը բողոքում է հայկական ատոմակայանի վնասակարությունից, մյուս կողմից սպառնում է հրթիռակոծել այն՝ այդպիսով լրջագույն վտանգ առաջացնելով նույն տարածաշրջանում:

Սակայն որքան էլ սպառնալից հայտարարությանը տրվեց համարժեք արձագանք, և այն ստացավ զգալի հասարակական հնչեղություն, այնուամենայնիվ համոզված ենք, որ այսօրինակ հայտարարությունը կարելի էր և դեռ կարելի է հետևողականորեն օգտագործել՝ հայկական իշխանությունների կողմից հարցը բարձրացնելով ընդհուպ ՄԱԿ-ի, ԵՄ-ի, ԵԽՏՎ-ի ատյաններում՝ Ադրբեջանին ներկայացնելով որպես ցեղասպան ու ագրեսոր, որը սպառնում է քաղաքացիական նշանակության ու ռազմավարական կարևորության օբյեկտներին՝ այդպիսով մեծ սպառնալիք ներկայացնելով ամբողջ տարածաշրջանում:

Ակնհայտ է, որ այսօրինակ անխոհեմ քայլով ադրբեջանական կողմը հայկական կողմի տեղեկատվական ընդդիմամատույան համար (տեղեկատվական հակապայքար) ստեղծում է պարարտ հող և գործելու լայն հնարավորություններ:

Ի թիվս պատերազմավարության նոր դրսևորումների (տեղեկատվական ընդդիմամարտություն, հիբրիդային պատերազմ և այլն)՝ հակառակորդը վարում է նաև էկոլոգիական բովանդակություն և ուղղվածություն ունեցող ուրույն պատերազմ: Մի կողմից թվում է, թե դրա նշանակությունը այնքան զգալի չէ, որքան ավանդական պատերազմի ձևերը, սակայն եթե հաշվի առնենք, որ այդօրինակ քարոզչական գործողությունների հետևանքով զգալիորեն վնասվում է Հայաստանի և Արցախի հեղինակությունը միջազգային ասպարեզում, ապա պարզ է դառնում, որ այսօրինակ քաղաքական մեղադրական շահարկումներին անհրաժեշտ է տալ համարժեք հակահարված, ընդ որում՝ ինչպես պետական, այնպես էլ մասնավոր բոլոր շահագրգիռ կողմների ակտիվ մացնակցությամբ:

Կարծում ենք, որ անհրաժեշտ է որդեգրել նախահարձակ տեղեկատվական-քարոզչական քաղաքականություն՝ ցույց տալով իրական պատկերը, քանի որ հակառակորդ պետությունը քառորդ դարից ավելի է, ինչ իր սանձազերծած պատերազմի հետևանքով շարունակում է զգալի վնաս հասցնել տարածաշրջանի բնահամակարգին: Խոսքը վերաբերում է և՛ անմիջական ռազմական գործողություններին, և՛ ականապատմանը, և՛ բնական կենսատարածքների միտումնավոր ոչնչացմանը:

Համոզված ենք, որ այս հարցը հրատապ է և հույժ կարևոր, որովհետև կապված է հայության անվտանգության և գոյապահպանության գերակա խնդրի՝ Ղարաբաղյան հակամարտության խաղաղ կարգավորման հետ: Այս համատեքստում թշնամական պետության հետ բանակցությունների ընթացքում բանակցային սեղանին խնդրի՝ էկոլոգիական ասպեկտից դիտարկումն ու հիմնավորումը կարող են լուրջ լրացուցիչ ռեսուրս հանդիսանալ հայկական կողմի համար՝ շահավետ ու հայանպաստ արդյունքների հասնելու համար:

¹²⁶ «ԱԷԿ-ը հրթիռակոծելու Ադրբեջանի սպառնալիքը կարող է բերել հումանիտար աղետի ողջ տարածաշրջանի համար. ՄԻՊ»: «Արմենպրես», 16.07.2020 (<https://armenpress.am/arm/news/1022062.html>):

Ելնելով առաջ քաշված թեմայի խիստ արդիականությունից՝ ներկայացնում ենք գործնական առաջարկություններ*:

- ուսումնասիրել Ղարաբաղյան հակամարտության զինված փուլում և ներկայումս հրադադարի ռեժիմի խախտման ընթացքում Ադրբեջանի ձեռնարկած մարտական գործողությունների հետևանքով Արցախի խաղաղ բնակչությանը և բնահամակարգին՝ որպես Կովկասի բացառիկ կենդանական ու բուսական տեսակներով հարուստ կենսատարածքի մի հատվածին պատճառած վնասները: Այդ նպատակով ստեղծել ներկայացուցչական հանձնաժողով՝ կազմված Հայաստանի, Արցախի և օտար պետությունների փորձագետներից, որոնք վայելում են միջազգային հեղինակություն գիտության ու տեխնիկայի տարբեր ոլորտներում,

- հետազոտության արդյունքները տարածել հեղինակավոր կազմակերպությունների (ՄԱԿ, ՆԱՏՕ, ՀԱԴԿ, ինչպես նաև ԵՄ, ԵԽԽՎ, ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահներ) շրջանում, դնել Ղարաբաղյան հարցով բանակցությունների սեղանին, դիմել միջազգային դատական ատյաններին:

ENVIRONMENTAL ASPECTS OF THE INFORMATION-PROPAGANDIST WAR IN THE CONTEXT OF THE KARABAKH CONFLICT

ARLEN SHAHVERDYAN

*INSS, NDRU, MOD, RA, Lieutenant Colonel, Senior Lecturer;
Center for Military Strategic Studies, NDRU, Applicant,
Yerevan, Republic of Armenia*

Taking into account the special importance of the environmental problems in the contemporary world, one of the conflicting sides at times makes an attempt to speculate on them aiming to receive political dividends in the international arena. Azerbaijan also does employ suchlike methods in its anti-Armenian policy, in an effort to accuse Armenia and Artsakh in inflicting damage to the local ecosystem, constituting part of the unique biosystem of the South Caucasus.

Meanwhile, Armenia and Artsakh only passively respond, parrying Azerbaijan's fabrications attacks, despite having the irrefutable evidence of the environmental damage caused by Azerbaijan itself.

The method of complex and systematic study, comparative analysis, critical approach, method of procedural research, method of analysis of documentary and factual documents were used.

The article brings forward a number of objective facts capable of discrediting Azerbaijan in the eyes of the world community.

Key words: *Ecosystem, environmental damage, environmental problems, world community, political accusations, hybrid war, information-propagandist war, Karabakh conflict.*

* Հոդվածի հեղինակն իր առաջարկությունները մշակել ու շրջանառության մեջ է դնում նաև ՊԱՀՀ-ում իր դասախոսական գործունեության շրջանակներում և տարբեր գիտակրթական հարթակներում՝ «Էկոլոգիական անվտանգությունը՝ որպես ազգային անվտանգության բաղադրիչ» թեմայի ներկայացմամբ:

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНФОРМАЦИОННО-ПРОПАГАНДИСТСКОЙ ВОЙНЫ В КОНТЕКСТЕ КАРАБАХСКОГО КОНФЛИКТА

АРЛЕН ШАХВЕРДЯН

*подполковник, старший преподаватель Центра
Военных стратегических исследований ИНСИ НИУО МО РА,
соискатель НИУО,
г.Ереван, Республика Армения*

С учетом особой важности экологических проблем в современном мире одна из конфликтующих сторон порой пытается спекулировать ими в целях получения политических дивидендов на международной арене. Подобные методы в своей антиармянской политике использует и Азербайджан, пытающийся обвинить Армению и Арцах в нанесении ущерба местной экосистеме, являющейся частью уникальной биосистемы Южного Кавказа.

Между тем Армения и Арцах реагируют лишь пассивно, парируя измышленные нападки Азербайджана, хотя и обладают неопровержимыми доказательствами нанесения экологического ущерба самим Азербайджаном. В статье предлагается ряд объективных фактов, способных дискредитировать Азербайджан в глазах мирового сообщества.

Ключевые слова: *экосистема, экологический ущерб, экологические проблемы, мировое сообщество, политические обвинения, гибридная война, информационно-пропагандистская война, карабахский конфликт.*